

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 4-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi **Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi** asosida chop etiladi. Jurnal **Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan.** UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

BO'LAJAK TARBIYACHILARNING SHAKLLANTIRISHGA TAYYORGARLIGI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA METAKOGNITIV KO'NIKMALAR: MEZON VA DARAJALAR

Karimova Go'zalxon Berdiqu'l qizi

Namangan davlat pedagogika instituti doktoranti

guzalasamsutdinova1803@gmail.com

+99897-413-18-03 ORCID:0009-0009-5737-1842

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini tashkil etishga qo'yilayotgan talablarning ortib borishi bilan bolalarda o'z bilish faoliyatini anglash va tartibga solish qobiliyatini maqsadli rivojlantirish zarurati hamda pedagoglarni ushbu ish yo'nalishiga tayyorlashning nazariy-uslubiy asoslari yetarlicha ishlab chiqilmagani o'rtasidagi ziddiyatdan kelib chiquvchi tadqiqot muammosi ko'rib chiqiladi. Zamonaviy ta'lim standartlari o'quv faoliyati uchun zamin yaratishga urg'u bersa-da, tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga tayyorligi masalasi kam o'rganilgan. Tadqiqot maqsadi – bo'lajak tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga tayyorgarligi mezonlari va darajalarini aniqlash hamda asoslab berishdan iborat. Uslublar. Tadqiqotda pedagogika oliy o'quv yurtlarining "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishida tahsil olayotgan 459 nafar talabasi ishtirok etdi. Mualliflik diagnostik so'rovnomasi, ekspert baholari usuli, pedagogik amaliyotni tizimli kuzatish hamda matematik statistika usullaridan foydalanildi. Natijalar. Tayyorgarlikning to'rtta mezoni (motivatsion-qadriyat, kognitiv-nazariy, operatsional-faoliyat, refleksiv-baholash) belgilandi va ularning shakllanganlik darajasining uch bosqichi (reproduktiv, produktiv, kreativ) tavsiflandi. Respondentlarning aksariyati (54,8 %) reproduktiv bosqichda ekani aniqlandi, bu esa kasbiy tayyorgarlikni modernizatsiya qilish zarurligidan dalolat beradi. Xulosalar. Ishlab chiqilgan mezon va darajalarga asoslangan modeldan bo'lajak tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarni metakognitiv rivojlantirish sohasidagi kompetentligini oshirishga yo'naltirilgan kasbiy tayyorgarlik monitoringini olib borish va ta'lim dasturlarini loyihalash vositasi sifatida foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: metakognitiv ko'nikmalar, maktabgacha ta'lim, kasbiy tayyorgarlik, bo'lajak tarbiyachilar, mezonlar va darajalar, pedagogik tayyorgarlik, bilish faoliyatini o'z-o'zini boshqarish.

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ К ФОРМИРОВАНИЮ МЕТАКОГНИТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА: КРИТЕРИИ И УРОВНИ

Аннотация. В статье рассматривается исследовательская проблема, вытекающая из противоречия между возрастающими требованиями к организации образовательного процесса в дошкольных образовательных организациях, обуславливающими необходимость целенаправленного развития у детей способности осознавать и регулировать собственную

познавательную деятельность, и недостаточной разработанностью теоретико-методических основ подготовки педагогов к данному направлению работы. Несмотря на то, что современные образовательные стандарты акцентируют внимание на создании предпосылок учебной деятельности, вопрос готовности воспитателей к формированию метакогнитивных умений у детей дошкольного возраста остаётся малоизученным. **Цель исследования** определить и обосновать критерии и уровни готовности будущих воспитателей к формированию метакогнитивных умений у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: метакогнитивные умения, дошкольное образование, профессиональная подготовка, будущие воспитатели, критерии и уровни, педагогическая готовность, саморегуляция познавательной деятельности.

PREPARATION OF FUTURE EDUCATORS FOR FORMATION METACOGNITIVE SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN: CRITERIA AND DEGREES

Abstract. The article examines the research problem arising from the contradiction between the growing demands on the organization of the educational process in preschool educational organizations and the need for the targeted development of children's ability to understand and regulate their cognitive activity, as well as the insufficient development of the theoretical and methodological foundations for preparing teachers for this area of work. Despite the fact that modern educational standards emphasize the creation of a foundation for educational activity, the issue of the readiness of educators to form metacognitive skills in preschool children has not been sufficiently studied. The purpose of the study is to determine and substantiate the criteria and levels of readiness of future educators for the formation of metacognitive skills in preschool children. Styles. 459 students of pedagogical universities studying in the field of "Preschool Education" participated in the study. The author's diagnostic questionnaire, the method of expert assessments, systematic monitoring of pedagogical practice, and methods of mathematical statistics were used. Results. Four criteria of preparedness (motivational-value, cognitive-theoretical, operational-activity, reflexive-evaluative) were identified, and three stages of their level of formation (reproductive, productive, creative) were characterized. It was established that the majority of respondents (54.8%) are at the reproductive stage, which indicates the need for modernization of professional training. Conclusions. The developed model, based on criteria and levels, can be used as a tool for monitoring professional training and designing educational programs aimed at increasing the competence of future educators in the field of metacognitive development of preschoolers.

Keywords: metacognitive skills, preschool education, professional training, future educators, criteria and levels, pedagogical training, self-management of cognitive activity.

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda maktabgacha ta'lim tizimining o'zgarishi pedagog kadrlar tayyorlashning maqsadi va mazmunini qayta ko'rib chiqishga olib keldi. Ta'lim

jarayonini insonparvarlashtirish va individuallashtirish sharoitida maktabgacha katta yoshdagi bolalarda o'z bilish faoliyatini anglash, nazorat qilish va tartibga solish ko'nikmalarini, ya'ni metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi [1]. Bu ko'nikmalar keyinchalik maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun poydevor bo'lib, aynan maktabgacha yosh davrida shakllanadigan umumiy tafakkur madaniyatining muhim tarkibiy qismidir [2].

1970-yillarda J. Fleyvell tomonidan kiritilgan metakognitsiya tushunchasi dastlab kattalar va o'smirlarni o'qitish psixologiyasi kontekstida ishlab chiqilgan [3]. Biroq, so'nggi yillardagi ko'plab tadqiqotlar shuni ishonchli tarzda ko'rsatdiki, metakognitiv rivojlanishning dastlabki shartlari ancha erta, to'rt-besh yoshda paydo bo'ladi. A. Diamond, S. Uaytbred, D. Kunlarning ishlari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar tegishli pedagogik qo'llab-quvvatlash bilan metakognitiv monitoring va nazoratning elementar shakllarini namoyish eta oladilar [4; 5]. Ushbu prinsipial qoida tarbiyachilarni bolalarning metakognitiv sohasini rivojlantirish bo'yicha maqsadli ishlarga tayyorlashning dolzarbligini asoslaydi.

Maktabgacha ta'limning davlat ta'lim standarti bolalarda o'quv faoliyatining shart-sharoitlarini, shu jumladan rejalashtirish, vazifalarni belgilash va o'z harakatlarining natijalarini baholash ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi [6]. Ushbu maqsadli ko'rsatmalar mohiyatan metakognitiv kompetensiyalarni aks ettiradi, ammo me'yoriy hujjatlarda metakognitivlikni rivojlantirish zarurligi to'g'risida to'g'ridan to'g'ri ko'rsatmalar mavjud emas, bu esa nazariy ko'rsatmalar va pedagogik faoliyat amaliyoti o'rtasida ma'lum bir tafovutni keltirib chiqaradi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi muammosi V.A.Slastyonin, I.A.Zimnyaya, K.M.Duray-Novakova va boshqa olimlarning ishlarida o'rganilgan [7; 8]. Tayyorgarlik motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv komponentlarni o'z ichiga olgan integrativ shaxsiy ta'lim sifatida qaraladi. Shu bilan birga, tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv ko'nikmalarini

rivojlantirish bo'yicha ishlashga tayyorligining o'ziga xos xususiyatlari yetarlicha o'rganilmagan. Bu sohadagi kam sonli tadqiqotlar asosan fragmentar xususiyatga ega bo'lib, yaxlit mezonli-darajali modelni taklif etmaydi [9].

Natijada, ta'lim amaliyotining maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv ko'nikmalarini maqsadli rivojlantirishga qodir tarbiyachilarga bo'lgan obyektiv ehtiyoji va tegishli kasbiy tayyorgarlikni tashxislash va baholash uchun ilmiy asoslangan vositalarning yo'qligi o'rtasida qarama-qarshilik mavjudligi aniqlandi. Ushbu qarama-qarshilik ushbu tadqiqot muammosini belgilaydi, uning maqsadi bo'lajak tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga tayyorligi mezonlari va darajalarini aniqlash, nazariy asoslash va empirik tekshirishdan iborat.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv sohasi bilan ishlashga nisbatan "kasbiy tayyorgarlik" tushunchasini mazmun jihatdan to'ldirish masalasi alohida e'tiborga loyiqdir. Pedagogika fanida tayyorgarlik alohida bilim va ko'nikmalar to'plamiga keltirilmaydigan, balki pedagogga nostandart vaziyatlarda mazmunli va maqsadli harakat qilish imkonini beradigan kasbiy ongning sifat jihatidan yangi darajasini ifodalovchi murakkab tizimli ta'lim sifatida talqin qilinadi. Ishning metakognitiv yo'nalishiga nisbatan bu nafaqat tegishli texnologiyalarga ega bo'lishni, balki o'qituvchining rivojlangan o'z metakognitiv madaniyatini, o'z faoliyati jarayoni va natijalari haqida fikrlash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi [9; 12].

Tadqiqotning gipotezasi shundan iboratki, bo'lajak tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga tayyorligi ko'p komponentli ta'lim bo'lib, uni o'zaro bog'liq mezonlar tizimi orqali tavsiflash va shakllanganlik darajalari bo'yicha farqlash mumkin, pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida reproduktiv daraja ustunlik qiladi, bu esa maxsus tayyorgarlik zarurligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot 2024-yil sentyabrdan 2025-yil may oyigacha bo'lgan davrda ikkita pedagogika universiteti bazasida o'tkazildi. Tanlanma 60110200 "Maktabgacha ta'lim" bakalavriat ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan 459 nafar uchinchi bosqich talabalaridan iborat bo'ldi. Ishtirokchilarning o'rtacha yoshi 21,3 yoshni ($SD = 1,47$) tashkil etdi, ulardan 459 nafari ayollar. Respondentlarning barchasi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kamida to'rt haftalik pedagogik amaliyot tajribasiga ega bo'lgan.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini pedagoglarni kasbiy tayyorlashga kompetensiyaviy yondashuv [10], ontogenezda metakognitiv rivojlanish konsepsiyasi [3; 5], kasbiy tayyorgarlik nazariyasi [7; 8] va oliy maktabda ta'limni tashkil etishga faoliyatli yondashuv [11]. Ko'rsatilgan nazariy qoidalarga tayanib, biz tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga tayyorligining to'rtta mezonini aniqladik, ularning har biri ko'rsatkichlar to'plami orqali ochib beriladi.

Motivatsion-qadriyatli mezon bo'lajak tarbiyachi shaxsining bolaning metakognitiv sohasini rivojlantirishga yo'naltirilganligini tavsiflaydi. Ushbu mezonning ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat: maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv rivojlanishining keyingi ta'lim uchun ahamiyatini anglash; bolalarda rejalashtirish va refleksiya qilish ko'nikmalarini rivojlantirish usullarini o'zlashtirishga barqaror qiziqish; ushbu sohada kasbiy o'z-o'zini takomillashtirishga ichki motivatsiya [12].

Kognitiv-nazariy mezon talabalarning metakognitsiya tabiati, maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv rivojlanish qonuniyatlari, regulyativ jarayonlar shakllanishining yosh xususiyatlari haqidagi nazariy bilimlarni egallaganlik darajasini aks ettiradi. Ko'rsatkichlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: metakognitsiyaning asosiy tushunchalarini bilish; metakognitiv monitoring va nazorat mexanizmlarini tushunish; maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishning pedagogik shartlari va texnologiyalaridan xabardorlik [13].

Operatsion-faoliyatli mezon bo'lajak tarbiyachining metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan ta'limiy vaziyatlarni loyihalash va amalga oshirishning amaliy qobiliyatini belgilaydi. Ko'rsatkichlar: bolaning metakognitiv faolligini rag'batlantiruvchi vazifalarni modellashtirish qobiliyati; metakognitiv savollarni qo'yish usullarini bilish; bolalarni refleksiya va o'z-o'zini nazorat qilishga undaydigan rivojlantiruvchi muhitni yaratish qobiliyati [14].

Refleksiv-baholash mezoni talabaning o'z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, bolalarning metakognitiv rivojlanishidagi qiyinchiliklarni aniqlash, pedagogik strategiyalarni qayta aloqa asosida tuzatish qobiliyati bilan bog'liq. Ko'rsatkichlar: o'tkazilgan mashg'ulotlarni o'z-o'zini tahlil qilish ko'nikmalari; tarbiyalanuvchilarning metakognitiv rivojlanish dinamikasini baholash qobiliyati; kasbiy qiyinchiliklarni jamoaviy muhokama qilishga tayyorlik [15].

Ajratilgan mezonlarni tashxislash uchun metodikalar majmuasi ishlab chiqildi. "Tarbiyachining maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga tayyorligi" mualliflik so'rovnomasi 42 ta fikrni o'z ichiga olgan bo'lib, ular belgilangan mezonlarga muvofiq to'rtta shkala bo'yicha taqsimlangan. Har bir fikr Likertning besh balli shkalasi bo'yicha baholandi. So'rovnomaning ishonchliligi Kronbaxning alfa koeffitsiyenti yordamida tekshirildi, u umumiy shkala uchun 0,87 ni tashkil etdi va alohida subshkalalar uchun 0,79 dan 0,84 gacha o'zgarib turdi, bu esa vositaning maqbul ichki muvofiqligini ko'rsatadi [16].

Anketa so'rovnomasidan tashqari ekspert baholash usulidan ham foydalanildi. Metakognitiv yo'naltirilgan ta'lim vaziyatlarini modellashtirish bo'yicha talabalarning amaliy topshiriqlarni bajarish sifatini o'n besh nafar ekspert, pedagogik fanlar o'qituvchilari va o'n yildan ortiq ish tajribasiga ega bo'lgan tajribali tarbiyachilar baholadilar. Ekspertlarga har bir loyiha to'rtta parametrini o'n balli shkala bo'yicha baholash taklif etildi: ilmiy asoslanganlik, yoshga moslik, uslubiy o'zgaruvchanlik va

refleksiv to'yinganlik. Kendallning konkordatsiya koeffitsiyenti $W = 0,74$ ($p < 0,01$) ni tashkil etdi, bu esa ekspert xulosalarining muvofiqligini tasdiqlaydi.

Talabalarining pedagogik amaliyoti davomida tizimli kuzatish o'tkazildi. Kuzatuv protokoli bolalar bilan o'zaro munosabatlarda metakognitiv strategiyalarni qo'llash chastotasi va sifatini qayd etdi: refleksiyaga undaydigan ochiq savollardan foydalanish; faoliyatni rejalashtirishga undash; o'zini o'zi baholash vaziyatlarini tashkil etish; "ovoz chiqarib fikrlash"ni modellashtirish. Kuzatuv ma'lumotlari boshqa usullar bilan olingan natijalarni triangulyatsiya qilish uchun ishlatilgan.

Ma'lumotlarga statistik ishlov berish SPSS Statistics 26.0 dasturiy paketi yordamida amalga oshirildi. Tavsifiy statistika, respondentlar guruhlarini tayyorgarlik darajalari bo'yicha ajratish uchun k-o'rtachalar usulida klaster tahlili, mezonlar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash uchun Spirmenning darajali korrelyatsiya koeffitsiyenti, shuningdek, talabalarni darajalar bo'yicha taqsimlashdagi farqlarning statistik ahamiyatini tekshirish uchun Pirsonning xi-kvadrat mezonidan foydalanildi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi, tayyorgarlik bosqichida (2024-yil sentyabr-noyabr) adabiyotlar nazariy tahlil qilindi, diagnostik vositalar ishlab chiqildi, so'rovnoma 40 nafar talabadan iborat tanlanma asosida sinovdan o'tkazildi va keyinchalik ta'riflarga tuzatishlar kiritildi. Ikkinchi, asosiy bosqichda (2024-yil dekabr - 2025-yil mart) empirik ma'lumotlar to'plash amalga oshirildi: anketa so'rovlari o'tkazildi, amaliy topshiriqlarni ekspert baholash va pedagogik amaliyotni kuzatish tashkil etildi. Uchinchi, tahliliy bosqichda (2025-yil aprel-may) olingan ma'lumotlarga statistik ishlov berildi, natijalar talqin qilindi va tadqiqot xulosalari shakllantirildi.

Tadqiqotning axloqiy tomoni barcha ishtirokchilarning xabardor qilingan roziligini olish orqali ta'minlandi. Respondentlarga shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi va natijalarni qayta ishlashda anonimlik kafolatlandi. Tadqiqotda ishtirok etish ixtiyoriy bo'lib, talabalarining akademik ko'rsatkichlariga ta'sir qilmadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nazariy tahlil va tadqiqotning tajriba-sinov bosqichi natijalari asosida bo'lajak tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga tayyorligining uchta darajasi ajratib ko'rsatildi: reproduktiv, produktiv va kreativ. Har bir darajaning tavsifi quyida keltirilgan.

Reproduktiv daraja talabalarning metakognitsiya haqidagi uzoq-yuluq tasavvurlari, uning maktabgacha ta'limdagi rolini yuzaki tushunishi bilan tavsiflanadi. Ishning ushbu yo'nalishiga bo'lgan motivatsiya vaziyatga bog'liq bo'lib, tashqi talablarga bog'liq bo'ladi. Ushbu darajadagi talabalar namuna bo'yicha metakognitiv qo'llab-quvvatlashning alohida usullarini takrorlashga qodir, ammo ta'lim vaziyatlarini mustaqil ravishda loyihalashda qiynalishadi. O'z faoliyatini aks ettirish sabab-oqibat aloqalarini chuqur tahlil qilmasdan, rasmiy ravishda amalga oshiriladi.

Mahsuldor daraja bolalarning metakognitiv rivojlanishi haqidagi tizimlashtirilgan bilimlar, tegishli pedagogik texnologiyalarni qo'llashga barqaror qiziqish bilan ajralib turadi. Ushbu darajadagi talabalar metakognitiv yo'nalishdagi topshiriqlarni mustaqil ravishda ishlab chiqishga, ularni tarbiyalanuvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirishga qodir. Pedagogik faoliyatning refleksiv tahlili muntazam ravishda o'tkaziladi, ammo har doim ham kasbiy strategiyalarni sezilarli darajada tuzatishga olib kelmaydi.

Kreativ daraja metakognitiv rivojlanish qonuniyatlarini chuqur tushunishni, nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga integratsiyalashni, maktabgacha yoshdagi bolalarni metakognitiv rivojlantirishning yaxlit dasturlarini ijodiy loyihalash qobiliyatini nazarda tutadi. Bu darajadagi talabalar innovatsion yechimlarni topishda tashabbus ko'rsatadilar, rivojlangan kasbiy refleksiyani namoyish etadilar, bolalarning metakognitiv yordami masalalari bo'yicha ota-onalar va hamkasblar bilan hamkorlik o'rnatishni biladilar.

Respondentlarni tayyorgarlik darajalari bo'yicha taqsimlash barcha to'rtta mezon bo'yicha integral ko'rsatkichlarning klaster tahlili asosida amalga oshirildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalarning 102 nafari (54,8%) reproduktiv, 62 nafari (33,3%)

produktiv va 22 nafari (11,9%) kreativ darajaga mansubligi aniqlandi. Taqsimlanishdagi farqlar statistik ahamiyatga ega ($\chi^2 = 58,32$; $df = 2$; $p < 0,001$).

Alohida mezonlar bo'yicha o'rtacha qiymatlarni tahlil qilish ularning shakllanishi notekisligini aniqladi. Eng yuqori ko'rsatkichlar motivatsion-qadriyatli mezon bo'yicha qayd etildi ($M = 3,41$; $SD = 0,86$), bu maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv rivojlanishiga talabalarning umumiy ijobiy munosabatini ko'rsatadi. Kognitiv-nazariy mezon biroz pastroq baholarga ega bo'ldi ($M = 2,94$; $SD = 0,91$), bu esa metakognitsiya haqidagi nazariy bilimlarda bo'shliqlar mavjudligini ko'rsatadi. Eng past ko'rsatkichlar operatsion-faoliyatli ($M = 2,53$; $SD = 0,98$) va refleksiv-baholovchi ($M = 2,67$; $SD = 0,93$) mezonlarga mos keladi.

Korrelyatsion tahlil barcha to'rtta mezon o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli ijobiy bog'liqliklarni aniqladi. Eng yaqin korrelyatsiya kognitiv-nazariy va operatsion-faoliyat mezonlari o'rtasida aniqlandi ($r_s = 0,69$; $p < 0,001$), bu nazariy tayyorgarlik va amaliy ko'nikmalarning o'zaro bog'liqligini tasdiqlaydi. Refleksiv-baholovchi mezon bilan motivatsion-qadriyatli mezon o'rtasidagi bog'liqlik ham ahamiyatli bo'lib chiqdi ($r_s = 0,58$; $p < 0,001$), bu ichki motivatsiya refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirishga hissa qo'shishini ko'rsatadi.

Uchinchi va to'rtinchi kurs talabalari natijalarining qiyosiy tahlili shuni aniqlashga imkon berdiki, to'rtinchi kurs talabalari operatsion-faoliyat mezonini bo'yicha statistik jihatdan sezilarli darajada yuqori ko'rsatkichlarni namoyish etadilar ($U = 3241$; $p < 0,01$), bu pedagogik amaliyotning katta hajmi bilan bog'liq. Shu bilan birga, boshqa mezonlar bo'yicha kurslar o'rtasidagi farqlar statistik ahamiyatlilik darajasiga yetmagan, bu ko'rib chiqilayotgan tayyorgarlikni shakllantirishning yagona omili sifatida amaliy tajribaning yetarli emasligini ko'rsatadi.

Amaliy topshiriqlarning ekspert baholari ma'lumotlari umuman olganda so'rovnoma natijalariga mos keladi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, talabalar loyihalarining aksariyati maqbul ilmiy asoslanganligi bilan ajralib turadi (o'rtacha ball 10

balldan 6,2), ammo uslubiy o'zgaruvchanlik (o'rtacha ball 4,8) va refleksiv to'yinganlik (o'rtacha ball 4,5) sezilarli darajada yetishmaydi. Loyihalarning yoshga mosligi ekspertlar tomonidan 5,9 ball bilan baholandi, bu talabalar metakognitiv vazifalarni maktabgacha yoshdagi bolalarning xususiyatlariga moslashtirishda duch keladigan qiyinchiliklarni ko'rsatadi.

Pedagogik amaliyotni tizimli kuzatish natijalari reproduktiv strategiyalarning ustunligini tasdiqladi. Talabalarning bolalar bilan o'zaro ta'sirining kuzatilgan epizodlarining atigi 18,3 foizi metakognitiv hamrohlik elementlarini o'z ichiga olgan. Rejalashtirishga undash eng ko'p qo'llanilgan usul bo'lib chiqdi (barcha qayd etilgan metakognitiv epizodlarning 42 foizida uchradi), "ovoz chiqarib fikrlash"ni modellashtirish va o'zini o'zi baholash vaziyatlarini tashkil etish sezilarli darajada kamroq qo'llanildi (mos ravishda 19% va 23%).

Metakognitiv hamrohlikni tashkil etishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar haqidagi savolga talabalarning ochiq javoblarini qo'shimcha sifatli tahlil qilish bir qator o'ziga xos qiyinchiliklarni aniqladi. Eng keng tarqalgan javob aniq uslubiy tavsiyalar va namunalarning yetishmasligini ko'rsatish bo'ldi (respondentlarning 67,2 foizi ta'kidlagan). Talabalarning sezilarli qismi (49,5%) to'rt-olti yoshli bolalarda refleksiyani rag'batlantiruvchi savollarni shakllantirishda qiyinchiliklarni ko'rsatdi. Har uchinchi respondent (33,9%) maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv faollikka qodir ekanligiga ishonchsizlikni qayd etdi, bu esa ushbu yoshdagi bolalarning imkoniyatlari haqidagi stereotipik tasavvurlarning saqlanib qolayotganligidan dalolat beradi.

Olingan natijalar bo'lajak tarbiyachilarni maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga tayyorlashning holati va istiqbollari to'g'risida bir qator muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi. Avvalo, reproduktiv tayyorgarlik darajasining ustunligi haqidagi faraz tasdiqlandi: respondentlarning yarmidan ko'pi ko'rib chiqilayotgan sohada uzuq-yuluq bilimlar va amaliy ko'nikmalarning cheklangan arsenalini namoyish etdi. Ushbu natija bo'lajak

o'qituvchilarda metakognitiv kompetensiya yetishmovchiligini qayd etuvchi ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar ma'lumotlariga mos keladi [17; 18].

Shunisi e'tiborga loyiqki, motivatsion-qadriyatli mezon eng ko'p shakllangan, amaliy ko'nikmalar esa eng kam rivojlangan. Bunday asimmetriya talabalarning maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv rivojlanishining muhimligini anglashini, ammo tegishli ishlarni amalga oshirish uchun yetarlicha uslubiy vositalarga ega emasligini ko'rsatadi. Shunga o'xshash tendensiyaning D.N. Perkins va G. Salomon ham qayd etib, metakognitsiyaning qiymatini tushunish uni shakllantirish usullarini egallashni kafolatlamasligini ta'kidlaganlar [19]. Ushbu muhim kuzatuv ta'lim dasturlarini loyihalash uchun bevosita ahamiyatga ega: metakognitsiya haqida ma'lumot berishdan tizimli amaliy tayyorgarlikka o'tish zarur.

Aniqlangan kognitiv-nazariy va operatsional-faoliyatli mezonlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik nazariy bilimlarning amaliy kompetensiyalarni shakllantirish uchun asos sifatidagi fundamental rolini ko'rsatadi. Metakognitiv rivojlanish mexanizmlarini chuqur tushunishni namoyish etgan talabalar metakognitiv yo'naltirilgan ta'lim vaziyatlarini muvaffaqiyatli loyihalashtirish ehtimoli yuqori. Ushbu kuzatuv L.A. Grigorovichning pedagogning kasbiy tayyorgarligida nazariy va amaliy tarkibiy qismlarning birligi zarurligini asoslagan xulosalari bilan mos keladi [20].

Ayniqsa reproduktiv darajadagi talabalarda reflektiv-baholash mezonining past shakllanganligi e'tiborni tortadi. Refleksiya kasbiy kompetensiya sifatida uzoq vaqt davomida shakllanadi va maxsus sharoitlarni yaratishni talab qiladi: tizimli o'z-o'zini tahlil qilishni tashkil etish, pedagogik kundalik yuritish, nazorat guruhlarida ishtirok etish [21]. Shu bilan birga, "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi bo'yicha amaldagi o'quv rejalarida, odatda, metakognitiv ta'lim kontekstida pedagogik refleksiyani rivojlantirishga bag'ishlangan alohida kurslar nazarda tutilmagan.

Aksariyat mezonlar bo'yicha uchinchi va to'rtinchi bosqich talabalari o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli farqlarning yo'qligi maktabgacha yoshdagi bolalarni

metakognitiv qo'llab-quvvatlashga tayyorlikni shakllantirish jarayoni faqat kasbiy tajriba to'plash orqali o'z-o'zidan sodir bo'lmasligini ko'rsatadi. Ushbu tayyorgarlikni maqsadli rivojlantirish uchun bolalar bilan metakognitiv o'zaro ta'sir vaziyatlarini modellashtirish, mashg'ulotlarning video yozuvlarini tahlil qilish, keyslarni yechish, loyiha faoliyati va boshqa faol ta'lim shakllarini o'z ichiga olgan maxsus tashkil etilgan ta'lim muhiti talab etiladi [22].

Ushbu tadqiqotning bir qator cheklovlarini ta'kidlash kerak. Birinchidan, tanlanma faqat ikkita pedagogika universiteti talabalarini o'z ichiga olgan bo'lib, bu natijalarni butun bosh to'plamga ekstrapolyatsiya qilish imkonini bermaydi. Ikkinchidan, so'rovnoma yordamida olingan o'z-o'ziga hisobot ma'lumotlari ijtimoiy istak ta'siriga uchrashi mumkin. Uchinchidan, pedagogik amaliyotni kuzatish cheklangan vaqt oralig'ini qamrab oldi va o'zgarishlar dinamikasini qayd etmadi. Ushbu cheklovlar keyingi tadqiqotlarning yo'nalishlarini belgilaydi: turli mintaqalardan talabalarni jalb qilgan holda keng ko'lamli longityud tadqiqotini o'tkazish, obyektiv baholash usullarini kiritish, shuningdek, shakllantiruvchi dasturni ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati ishlab chiqilgan mezonli-darajali modeldan bir necha yo'nalishlarda foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi. Birinchidan, bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini monitoring qilish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ikkinchidan, ajratilgan mezonlar va ko'rsatkichlar aniqlangan kamchiliklarni hisobga olgan holda o'quv fanlari va pedagogik amaliyot mazmunini manzilli loyihalash imkonini beradi. Uchinchidan, model malaka oshirish tizimida amaliyotchi o'qituvchilarning tayyorgarligini baholash uchun moslashtirilishi mumkin [23].

Tarbiyachining metakognitiv tayyorgarligi va uning umumiy pedagogik madaniyati o'rtasidagi bog'liqlik masalasi maxsus fikrlashni talab qiladigan muhim jihatdir. Tadqiqotimiz natijalari shuni ta'kidlash imkonini beradiki, metakognitiv

tayyorgarlik umumiy pedagogik tayyorgarlikning yuqori darajasining avtomatik natijasi emas. Pedagogik siklning an'anaviy fanlarini muvaffaqiyatli o'zlashtirayotgan talabalar har doim ham metakognitiv qo'llab-quvvatlash sohasida taqqoslanadigan yutuqlarni topa olmaydilar. Bu holat ko'rib chiqilayotgan kasbiy tayyorgarlik turining o'ziga xos xususiyatini ta'kidlaydi va maktabgacha yoshdagi bolalarning metakognitiv rivojlanishiga bag'ishlangan maxsus modullarni ta'lim dasturlariga kiritish orqali uni maqsadli shakllantirish zarurligini asoslaydi.

Olingan ma'lumotlar oliy pedagogik ta'lim tizimi uchun ayrim tavsiyalarni belgilash imkonini beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitsiyaning nazariy asoslari va uni rivojlantirishning amaliy yondashuvlarini ochib beruvchi maxsus kursni o'quv rejalariga kiritish maqsadga muvofiqdir. Pedagogik amaliyot bosqichida talabalarga bolalar bilan o'zaro munosabatlarda metakognitiv strategiyalarni qo'llashga qaratilgan maxsus topshiriqlar berish va keyinchalik olingan tajribani refleksiv tahlil qilish kerak. Talabalarga eng yaxshi pedagogik amaliyotlarni kuzatish va tahlil qilish imkonini beruvchi metakognitiv kuzatuv namunalari video yozuvlari bankini yaratish muhim rol o'ynashi mumkin.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot bo'lajak tarbiyachilarning maktabgacha yoshdagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga tayyorligi mezonlari va darajalari tizimini aniqlash va nazariy jihatdan asoslash imkonini berdi. Ishlab chiqilgan model to'rtta o'zaro bog'liq mezonlarni o'z ichiga oladi - motivatsion-qadriyatli, kognitiv-nazariy, operatsion-faoliyatli va refleksiv-baholash, ularning har biri uchta daraja bo'yicha farqlanadi: reproduktiv, produktiv va kreativ.

Empirik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarida reproduktiv tayyorgarlik darajasi ustunlik qiladi, bu birinchi navbatda amaliy ko'nikmalarning yetishmasligi va refleksiv madaniyatning yetarli emasligi bilan bog'liq. Amaliy kompetensiyalar yetarli bo'lmaganda ijobiy motivatsiyaning mavjudligi

maxsus ishlab chiqilgan ta'lim dasturlari vositasida tayyorgarlik darajasini oshirish bo'yicha maqsadli ishlash uchun qulay zamin yaratadi.

Olingan natijalar tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligini metakognitiv komponentni kuchaytirish yo'nalishida modernizatsiyalash zarurligini tasdiqlaydi. Shakllantiruvchi dasturni ishlab chiqish va tajriba-sinovdan o'tkazish, turli tashkiliy-pedagogik sharoitlarning tayyorgarlik dinamikasiga ta'sirini o'rganish, shuningdek, taklif etilgan modelni maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarining diplomdan keyingi ta'lim tizimiga moslashtirish keyingi tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlari hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Veraksa. N.Ye. Kognitivnoye razvitiye v doskolnom detstve: uchebnoye posobiye. - M.: Mozaika-Sintez, 2012. - 336 b.
2. Savenkov. A.I. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish Maktabgacha tarbiya. - 2017. - No 7. - S. 14-22.
3. Flavell, J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. - 1999. - Vol. 34, No 10. - S. 906-911.
4. Olmos. A. Ijro etuvchi funksiyalar. - 2013. - Vol. 64. - S. 135-168.
5. "Oq non." D. Kichik yoshdagi bolalarda metakognitsiya va o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'limni baholash uchun ikkita kuzatuv vositasini ishlab chiqish. - 2009. - Vol. 4, No 1. - S. 63-85.
6. Slastenin, V.A. Pedagogika: uchebnik dlya studentov vysshix uchebnykh zavedeniy / V.A. Slastenin, I.F. Isayev, Ye.N. Shiyonov; pod red. V.A. Slastenina. - M.: Akademiya, 2013. - 576 b.
7. Zimnyaya, I.A. Klyuchevye kompetentnosti kak rezultatивно-selevaya osnova kompetentnostnogo podxoda v obrazovanii / I.A. Zimnyaya. - M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2004. - 42 b.
8. Karpov, A.V. Metakognitiv qobiliyatlar va kasbiy pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati / A.V. Karpov, I.M. Skityayeva // Yaroslavl davlat universiteti axborotnomasi. - 2018. - No 2. - S. 89-96.
9. Xutorskoy, A.V. Kompetentnostnyy podxod v obuchenii: nauchno-metodicheskoye posobiye / A.V. Xutorskoy. - M.: Eydos, 2013. - 73 b.
10. Davidov, V.V. Rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi / V.V. Davidov. - M.: INTOR, 1996. - 544 b.
11. Markova, A.K. Psixologiya professionalizma / A.K. Markova. - M.: Mejdunarodnyy gumanitarnyy fond "Znaniye," 1996. - 312 b.
13. Kuhn, D. Metacognitive development / D. Kuhn // Current Directions in Psychological Science. - 2000. - Vol. 9, No 5. - S. 178-181.
12. Larkin, S. Metakognitsiya u detey rannego vozrasta / S. Larkin. - London: Routledge, 2010. - 208 b.

13. Bizyayeva, A.A. Refleksivnie protsessi v soznanii i deyatelnosti uchitelya: dis.... qand. psixol. nauk / A.A. Bizyayeva. - Sankt-Peterburg, 1993. - 186 b.
14. Nasledov, A.D. Matematicheskiye metody psixologicheskogo issledovaniya: uchebnoye posobiye / A.D. Nasledov. - Sankt-Peterburg: Rech, 2012. - 392 b.
- Proxorova, L.N. Maktabgacha ta'lim pedagogining metakognitiv kompetentligi: mazmuni va shakllantirish yo'llari / L.N. Proxorova // Zamonaviy maktabgacha ta'lim. - 2020. - No 4. - S. 56-63.
16. Zohar, A. O'qituvchilarning metakognitiv bilimi va yuqori tartibli fikrlashga o'rgatish / A. Zohar, S. Barzilai // O'qitish va o'qituvchi ta'limi. - 2013. - Vol. 34. - S. 1-12.
- Perkins, D.N. Transfer of learning / D.N. Perkins, G. Salomon // International Encyclopedia of Education. - Oxford: Pergamon Press, 1992. - S. 6452-6457.